ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (έκτο τμήμα)
της 10ης Φεβρουαρίου 2000 *

Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-270/97 και C-271/97,

που έχουν ως αντικείμενο αιτήσεις του Landesarbeitsgericht Niedersachsen (Γερμανία) προς το Δικαστήριο, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 234 ΕΚ), με τις οποίες ζητείται, στο πλαίσιο των διαφορών που εκκρεμούν ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου μεταξύ

Deutsche Post AG

και

Elisabeth Sievers (C-270/97),

Brunhilde Schrage (C-271/97),

η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως ως προς την ερμηνεία του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΚ (τα άρθρα 117 έως 120 της Συνθήκης ΕΚ αντικαταστάθηκαν με τα άρθρα 136 ΕΚ έως 143 ΕΚ), καθώς και του πρωτοκόλλου σχετικά με το άρθρο 119 της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που έχει προσαρτηθεί ως παράρτημα στη Συνθήκη ΕΚ,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (έκτο τμήμα),

συγκείμενο από τους R. Schintgen (εισηγητή), πρόεδρο του δευτέρου τμήματος, προεδρεύοντα του έκτου τμήματος, G. Hirsch και H. Ragnemalm, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: Γ. Κοσμάς,

γραμματέας: H. A. Rühl, κύριος υπάλληλος διοικήσεως,

λαμβάνοντας υπόψη τις γραπτές παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

— η Deutsche Post AG, εκπροσωπούμενη από τον δικηγόρο του Ανοβέρου M. Karoff,

— η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τον P. Hillenkamp και την M. Wolfcarius, μέλη της Νομικής Υπηρεσίας, επικουρουμένους από τον δικηγόρο Αμβούργου K. Bertelsmann,

έχοντας υπόψη την έκθεση ακροατηρίου,

αφού άκουσε τις προφορικές παρατηρήσεις της Deutsche Post AG, εκπροσωπούμενης από τον δικηγόρο Βόνης J. Peter, των E. Sievers και B. Schrage, εκπροσωπουμένων από τον K. Lörcher, Gewerkschaftssekretär της Deutsche Postgewerkschaft, και της Επιτροπής, εκπροσωπούμενης από την M. Wolfcarius, επικουρούμενη από τον δικηγόρο K. Bertelsmann, κατά τη συνεδρίαση της 1ης Ιουλίου 1998,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 8ης Οκτωβρίου 1998,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Με δύο διατάξεις της 8ης Νοεμβρίου 1996, οι οποίες περιήλθαν στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 24 Ιουλίου 1997, το Landesarbeitsgericht Niedersachsen υπέβαλε, δυνάμει του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 234 ΕΚ), δύο προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΚ (τα άρθρα 117 έως 120 της Συνθήκης ΕΚ αντικαταστάθηκαν από τα άρθρα 136 ΕΚ έως 143 ΕΚ), καθώς και του πρωτοκόλλου σχετικά με το άρθρο 119 της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (στο εξής: πρωτόκολλο), που έχει επισυναφθεί ως παράρτημα στη Συνθήκη ΕΚ.

2 Τα ερωτήματα αυτά ανέκυψαν στο πλαίσιο δύο διαφορών μεταξύ της Deutsche Post AG (στο εξής: Deutsche Post), πρώην Deutsche Bundespost, αφενός, και της E. Sievers (C-270/97), καθώς και, αφετέρου, της B. Schrage (C-271/97) αναφορικά με τους όρους υπαγωγής σε επαγγελματικό σύστημα συμπληρωματικής συντάξεως και τη χορήγηση συντάξεως στο πλαίσιο αυτού του συστήματος.

Το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο

3 Το άρθρο 3, παράγραφοι 1 έως 3, του Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, στο εξής: Θεμελιώδης Νόμος) ορίζει ότι:

«1. Όλοι είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.

2. Οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν ίσα δικαιώματα. Το κράτος προωθεί την πραγμάτωση της ισότητας δικαιωμάτων μεταξύ ανδρών και γυναικών και ενεργεί για την απάλειψη των υφισταμένων διαφορών.

3. Ουδείς θίγεται ή ευνοείται λόγω του φύλου του, της καταγωγής του, της φυλετικής προελεύσεως, της γλώσσας του, της πατρίδας του και της καταγωγής του, του πιστεύω του, των θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεών του. Ουδείς αντιμετωπίζεται δυσμενώς λόγω της αναπηρίας του.»

4 Το άρθρο 1 του Gesetz über die Gleichbehandlung von Männern und Frauen am Arbeitsplatz (νόμου του 1980 περί ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών στον τόπο εργασίας) προσέθεσε στο άρθρο 612 του Bürgerliches Gesetzbuch (γερμανικού αστικού κώδικα) μια νέα παράγραφο 3, η οποία ορίζει τα εξής:

«Σε μια σχέση εργασίας δεν επιτρέπεται να προβλέπεται, λόγω του φύλου του εργαζομένου, κατώτερη αμοιβή απ' αυτή που παρέχεται σε εργαζόμενο του άλλου

φύλου, για την ίδια εργασία ή για εργασία ίσης αξίας. Συμφωνία περί κατώτερης αμοιβής δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι εφαρμόζονται ειδικές διατάξεις προστασίας ένεκα του φύλου του εργαζομένου (...)».

5 Το 1985 εκδόθηκε ο Gesetz über arbeitsrechtliche Vorschriften zur Beschäftigungsförderung (νόμος περιέχων διατάξεις εργατικού δικαίου προς ενίσχυση της απασχολήσεως, στο εξής: BeschFG), τα άρθρα 2 έως 6 του οποίου ρυθμίζουν τη μερική απασχόληση. Το άρθρο 2, παράγραφος 1, απαγορεύει σε εργοδότη να μεταχειρίζεται μερικώς απασχολούμενο εργαζόμενο κατά τρόπο διαφορετικό από εκείνο των εργαζομένων πλήρους απασχολήσεως, εκτός αν η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους. Εντούτοις, το άρθρο 6 προβλέπει ότι οι διατάξεις μιας συλλογικής συμβάσεως μπορούν να περεκκλίνουν από τα οριζόμενα στο παρόν τμήμα, έστω και αν η παρέκκλιση αυτή είναι εις βάρος του μισθωτού.

6 Δυνάμει του άρθρου 24 της Tarifvertrag für Arbeiter der Deutschen Bundespost (συλλογικής συμβάσεως των εργαζομένων της Deutschen Bundespost), οι εργαζόμενοι οφείλουν να υπαχθούν στον Versorgungsanstalt der Deutschen Bundespost (συνταξιοδοτικό φορέα της Deutsche Bundespost, στο εξής: VAP) κατά τους όρους που προβλέπει η ισχύουσα Tarifvertrag über die Versorgung der Arbeitnehmer der Deutschen Bundespost (συλλογική σύμβαση περί συντάξεων των μισθωτών της Deutsche Bundespost, στο εξής: συνταξιοδοτική σύμβαση).

7 Μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1987, το άρθρο 3 της συνταξιοδοτικής συμβάσεως όριζε ότι:

«Ο μισθωτός οφείλει να ασφαλιστεί στον VAP, σύμφωνα με το καταστατικό και τις συμπληρωματικές του διατάξεις, εφόσον (...) ο προβλεπόμενος από τη

σύμβαση εργασίας του μέσος εβδομαδιαίος χρόνος απασχολήσεως ανέρχεται τουλάχιστον στο ήμισυ του προβλεπόμενου εκάστοτε κανονικού εβδομαδιαίου χρόνου απασχολήσεως ενός πλήρως απασχολουμένου σε αντίστοιχη θέση εργαζομένου (...)».

8 Το άρθρο αυτό τροποποιήθηκε ως εξής από 1ης Ιανουαρίου 1988:

«Οι μισθωτοί εργαζόμενοι οφείλουν να υπαχθούν στον VAP, σύμφωνα με το καταστατικό και τις συμπληρωματικές του διατάξεις εφόσον (...) ο μέσος εβδομαδιαίος χρόνος απασχολήσεως του εργαζομένου ανέρχεται σε 18 τουλάχιστον ώρες.»

9 Με συλλογική σύμβαση της 22ας Σεπτεμβρίου 1992, το άρθρο 3 της συμβάσεως περί συντάξεων τροποποιήθηκε και πάλι αναδρομικώς από 1ης Απριλίου 1991 προβλέποντας τα εξής:

«Οι μισθωτοί εργαζόμενοι οφείλουν να υπαχθούν στον VAP, σύμφωνα με το καταστατικό και τις συμπληρωματικές του διατάξεις εφόσον (...) ο χρόνος απασχολήσεώς τους δεν είναι ελάχιστος, κατά την έννοια του άρθρου 8, παράγραφος 1, του Sozialgesetzbuch IV (τέταρτου βιβλίου του γερμανικού κοινωνικού κώδικα)».

Η διαφορά της κύριας δίκης

10 Η E. Sievers εργάστηκε με μειωμένο ωράριο στην Deutsche Post από τις 16 Σεπτεμβρίου 1964 έως τις 28 Φεβρουαρίου 1988, ημερομηνία συνταξιοδοτήσεώς της. Από 1ης Μαρτίου 1988 λαμβάνει σύνταξη γήρατος κατά το εκ του νόμου προβλεπόμενο σύστημα. Λόγω της διάρκειας της εργασίας της, η

οποία ήταν πάντοτε μικρότερη των 18 ωρών εβδομαδιαίως, εκτός από την περίοδο των ετών 1963 και 1964, κατά την οποία ανερχόταν σε 18 ώρες, η E. Sievers ουδέποτε υπήχθη στον VAP.

11 Η B. Schrage εργάστηκε με μειωμένο ωράριο στην Deutsche Bundespost, αρχικώς βάσει συμβάσεων ορισμένου χρόνου οι οποίες διεκόπτοντο από περιόδους μη απασχολήσεως, από 1ης Απριλίου 1960 έως 30ής Σεπτεμβρίου 1980, κατόπιν δε άνευ διακοπής από 1ης Οκτωβρίου 1981 έως 31ης Μαρτίου 1993, ημερομηνία συνταξιοδοτήσεώς της. Από 1ης Απριλίου 1993 λαμβάνει σύνταξη γήρατος κατά το εκ του νόμου προβλεπόμενο σύστημα. Λόγω της διάρκειας εργασίας, η οποία περιλαμβανόταν πάντοτε μεταξύ 8 και 13 ωρών εβδομαδιαίως, η B. Schrage ουδέποτε υπήχθη στον VAP.

12 Η E. Sievers προσέφυγε στο Arbeitsgericht Hannover ζητώντας να υποχρεωθεί η Deutsche Post να της καταβάλλει, από της συνταξιοδοτήσεώς της, συμπληρωματική σύνταξη ποσού ίσου με εκείνο που θα ελάμβανε εάν είχε υπαχθεί στον VAP καθόλη τη διάρκεια της σχέσεως εργασίας. Η B. Schrage προσέφυγε επίσης ενώπιον του Arbeitsgericht Hannover κατά της Deutsche Post με το ίδιο αίτημα.

13 Αμφότερες υποστήριξαν ότι ο αποκλεισμός των εργαζομένων των οποίων η εβδομαδιαία απασχόληση δεν υπερέβαινε τις 20, κατόπιν δε τις 18 ώρες, από το δικαίωμα λήψεως συμπληρωματικής συντάξεως συνιστά διάκριση απαγορευόμενη από το άρθρο 119 της Συνθήκης, το άρθρο 3 του Θεμελιώδους Νόμου και το άρθρο 2, παράγραφος 1, του BeschFG.

14 Η Deutsche Post ζήτησε την απόρριψη των αιτημάτων, με το αιτιολογικό ότι η διαφορετική μεταχείριση οφείλετο σε αντικειμενικό λόγο και ότι οι δαπάνες που θα συνεπαγόταν η αναδρομική επέκταση του συστήματος στο σύνολο των μερικώς απασχολουμένων εργαζομένων θα δημιουργούσε κίνδυνο για την οικονομική επιβίωση της Deutsche Post, καθώς και ότι, ενόψει της νομολογίας του Δικαστηρίου της σχετικής με το άρθρο 119 της Συνθήκης, τα δικαιώματα που προβάλλουν οι ενάγουσες δεν είχαν γεννηθεί όσον αφορά τις περιόδους δραστηριότητας που είναι προγενέστερες της 17ης Μαΐου 1990, ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως C-262/88, Barber (Συλλογή 1990, σ. I-1889).

15 Με αποφάσεις της 3ης Φεβρουαρίου 1994, το Arbeitsgericht δέχθηκε, κατ' ουσίαν, τα αιτήματα των E. Sievers και B. Schrage, διευκρινίζοντας ακριβέστερα τις περιόδους απασχολήσεως που πρέπει να ληφθούν υπόψη στην περίπτωση της B. Schrage.

16 Η Deutsche Post άσκησε έφεση κατά των αποφάσεων αυτών ενώπιον του Landesarbeitsgericht Niedersachsen, ισχυριζόμενη, μεταξύ άλλων, ότι ο περιορισμός της αναδρομικότητας που προκύπτει από την προαναφερθείσα απόφαση Barber, ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις άνισης μεταχείρισης στον τομέα των αμοιβών στο πλαίσιο ενός επαγγελματικού συνταξιοδοτικού συστήματος, καθώς και ότι η νομολογία του Δικαστηρίου και το πρωτόκολλο υπερισχύουν του άρθρου 3 του Θεμελιώδους Νόμου.

17 Οι E. Sievers και B. Schrage αντέτειναν, μεταξύ άλλων, ότι ο διαχρονικός περιορισμός των αποτελεσμάτων του άρθρου 119 της Συνθήκης που προκύπτει από την προαναφερθείσα απόφαση Barber δεν ισχύει στην παρούσα υπόθεση. Η απόφαση αυτή ουδόλως μπορεί να ληφθεί υπόψη προκειμένου να κριθεί αν είναι δυνατόν, στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, στην οποία ισχύει η συνταγματική αρχή της ίσης μεταχείρισης που απορρέει από το άρθρο 3 του Θεμελιώδους Νόμου, να αμφισβητηθεί η νομιμότητα διαφορετικών ρυθμίσεων για τους μερικώς απασχολουμένους εργαζομένους και τους εργαζομένους πλήρους απασχολήσεως.

Τα προδικαστικά ερωτήματα

18 Το Landesarbeitsgericht κρίνει ότι, κατ' εφαρμογή της νομολογίας του Bundesarbeitsgericht, η έφεση της Deutsche Post είναι αβάσιμη και ότι οι E. Sievers και B. Schrage δικαιούνται τις συντάξεις που ζητούν να τους καταβληθούν. Υπογραμμίζει, εντούτοις, ότι κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου (αποφάσεις Barber, προαναφερθείσα· της 6ης Οκτωβρίου 1993, C-109/91, Ten Oever, Συλλογή 1993, σ. I-4879, και της 28ης Σεπτεμβρίου 1994, C-128/93, Fisscher, Συλλογή 1994, σ. I-4583), το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης δεν μπορεί, κατ' αρχή, να προβληθεί, προκειμένου να ζητηθεί η ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στον τομέα των επαγγελματικών συντάξεων, παρά μόνο για τις περιόδους απασχολήσεως που είναι μεταγενέστερες της 17ης Μαΐου 1990.

Εξάλλου, από το πρωτόκολλο προκύπτει ότι οι παροχές που καταβάλλονται δυνάμει επαγγελματικού συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως δεν θεωρούνται ως αμοιβές, εφόσον και καθόσον οφείλονται σε περιόδους απασχολήσεως προγενέστερες της 17ης Μαΐου 1990.

19 Οι αξιώσεις για ίση μεταχείριση στον τομέα των επαγγελματικών συντάξεων συχνά μπορούν να θεμελιωθούν τόσο στο άρθρο 119 της Συνθήκης, με την επιφύλαξη ότι δεν μπορεί να ζητηθεί παροχή για περιόδους προγενέστερες της 17ης Μαΐου 1990, όσο και στις διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας, είτε πρόκειται για την αρχή του κοινωνικού δικαίου περί ίσης μεταχειρίσεως, είτε για το άρθρο 2, παράγραφος 1, του BeschFG, είτε ακόμα για το άρθρο 3 του Θεμελιώδους Νόμου.

20 Το Landesarbeitsgericht κρίνει ότι ενόψει μιας τέτοιας καταστάσεως συγκρούσεως δικαίων, υπερέχει το κοινοτικό δίκαιο, με συνέπεια η απαγόρευση να λαμβάνονται αναδρομικώς υπόψη οι προγενέστερες της 17ης Μαΐου 1990 περίοδοι απασχολήσεως, η οποία συνεπάγεται τον περιορισμό των παροχών, να πρέπει επίσης να εφαρμόζεται και ως προς τις διατάξεις του εθνικού δικαίου. Το ζήτημα της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου, δεδομένου ότι αυτό αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα, τίθεται δεδομένης της υπάρξεως συγκρούσεως μεταξύ του εθνικού δικαίου και του κοινοτικού δικαίου. Η σύγκρουση καθίσταται σαφής αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι πέραν του κοινωνικού σκοπού του, το άρθρο 119 της Συνθήκης επιδιώκει επίσης την πραγμάτωση — ιδίως σε ιστορικό επίπεδο — ενός οικονομικού σκοπού, δηλαδή της εξασφαλίσεως ίσων όρων ανταγωνισμού. Ο σκοπός αυτός δεν θα εξυπηρετείτο αν παρεχόταν στο εθνικό δίκαιο η δυνατότητα να παρακάμπτει την περιορισμένη αναδρομικότητα του άρθρου 119 της Συνθήκης.

21 Υπό τις περιστάσεις αυτές το Landesarbeitsgericht Niedersachsen αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο, σε κάθε μία από τις δύο υποθέσεις, τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) α) Επιβάλλεται η υπεροχή, από απόψεως εφαρμογής και αποτελεσμάτων, του κοινοτικού δικαίου (κατά τα άρθρα 5, παράγραφος 2, και 189 της Συνθήκης ΕΚ) έναντι εθνικών διατάξεων των κρατών μελών, οι οποίες

διά της συρροής αξιώσεων και με σκοπό επίσης την ενίσχυση της επιταγής για ίση μεταχείριση στον τομέα των επαγγελματικών συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως θα μπορούσαν ή θα έπρεπε να τύχουν εφαρμογής, όπως παραδείγματος χάρη στη Γερμανία — γενικώς — η απορρέουσα από το εργατικό δίκαιο αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ή — ειδικώς — το άρθρο 2, παράγραφος 1, του Beschäftigungsförderungsgesetz του 1985 (νόμου του 1985 περί ενισχύσεως της απασχολήσεως);

β) Ισχύει η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου σε περίπτωση συγκρούσεως κατά την οποία το κοινοτικό δίκαιο αναγνωρίζει παροχές από επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως μόνον καθόσον και εφόσον δεν ανατρέχουν σε περιόδους απασχολήσεως πριν από τις 17 Μαΐου 1990, ενώ οι κανόνες του εσωτερικού δικαίου ρυθμίζουν διαφορετικά την ίδια περίπτωση, καθόσον, γενικώς, δεν αποκλείουν την αναδρομική ισχύ τους;

γ) Εξακολουθεί να ισχύει η υπεροχή αυτή μόνον όταν θίγεται συγκεκριμένα ο επιπλέον του κοινωνικού επιδιωκόμενος οικονομικός σκοπός του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΚ, δηλαδή η δημιουργία ίσων ευκαιριών ανταγωνισμού;

2) Επιβάλλει τουλάχιστον η απορρέουσα από το κοινοτικό δίκαιο αρχή της σύμφωνης προς το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται διατάξεις του εσωτερικού δικαίου περί ίσης μεταχειρίσεως όσον αφορά παροχή χορηγούμενη στο πλαίσιο επαγγελματικών συστημάτων κοινωνικών ασφαλίσεων σύμφωνα με τις επιταγές και τους περιορισμούς (απαγόρευση της αναδρομικής ισχύος) του κοινοτικού δικαίου;»

22 Με διάταξη του προέδρου του Δικαστηρίου της 20ής Οκτωβρίου 1997 οι δύο υποθέσεις ενώθηκαν προς διευκόλυνση της έγγραφης και προφορικής διαδικασίας και προς έκδοση κοινής αποφάσεως.

Επί του αιτήματος επαναλήψεως της προφορικής διαδικασίας

23 Με επιστολή της 5ης Νοεμβρίου 1998, η Deutsche Post ζήτησε την επανάληψη της προφορικής διαδικασίας. Ισχυρίστηκε, κατ' αρχάς, ότι εκ διαφόρων συμπτώσεων, ο εκπρόσωπος και ο δικηγόρος της, οι οποίοι μετέβησαν στην έδρα του Δικαστηρίου προκειμένου να παρακολουθήσουν την ανάπτυξη των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα, δεν βρήκαν την αίθουσα της συνεδριάσεως παρά αφού είχαν ήδη αναγνωστεί οι εν λόγω προτάσεις. Συνεπώς, δεν είχε εξασφαλιστεί η συμμετοχή στην επ' ακροατηρίου συνεδρίαση των διαδίκων και του κοινού, κατά παράβαση του άρθρου 28 του Οργανισμού ΕΚ του Δικαστηρίου.

24 Ισχυρίστηκε, επίσης, ότι οι προτάσεις του γενικού εισαγγελέα αναπτύχθηκαν παρατύπως, λόγω του ότι η κατακλείδα τους αναγνώστηκε κατά τη συνεδρίαση του πέμπτου τμήματος και όχι του έκτου τμήματος, το οποίο έχει επιληφθεί της παρούσας υπόθεσης.

25 Τέλος, ζήτησε να της παρασχεθεί η δυνατότητα να διατυπώσει παρατηρήσεις, στο πλαίσιο της αιτηθείσας επαναλήψεως, επί ορισμένων σημείων των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα.

26 Εξάλλου, με επιστολή της 11ης Νοεμβρίου 1998, η Deutsche Post συντάχθηκε με τις παρατηρήσεις που διατύπωσε η εταιρία Deutsche Telekom στο πλαίσιο της υποθέσεως C-50/96, Schröder, καθώς και στο πλαίσιο των συνεκδικαζομένων υποθέσεων C-234/96 και C-235/96, Vick και Conze, κατά τις οποίες η μη αποδοχή ότι, μετά την ανάπτυξη των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα, που κατά το άρθρο 59, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, περατώνει την προφορική διαδικασία, μπορεί αυτή η διαδικασία να

επαναληφθεί κατ' εξαίρεση ώστε να παρασχεθεί στους διαδίκους η δυνατότητα να επισημάνουν ορισμένα προφανή λάθη ή παραλείψεις κατά την έκθεση των πραγματικών περιστατικών ή τη νομική εκτίμηση, ή ακόμη να αντικρούσουν τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα, μπορεί να αποτελέσει παραβίαση του δικαιώματος για δίκαιη δίκη, κατά την έννοια του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, της 4ης Νοεμβρίου 1950 (στο εξής: ΣΠΘΕ).

27 Επιβάλλεται σχετικώς να τονιστεί, αφενός, ότι ο τρόπος αναπτύξεως των προτάσεων στην παρούσα υπόθεση ουδόλως συνιστά παραβίαση των κανόνων της ενώπιον του Δικαστηρίου διαδικασίας ούτε παραβίαση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στους διαδίκους στο πλαίσιο της διαδικασίας της κύριας δίκης.

28 Πράγματι, οι δικαστές του έκτου τμήματος, που έχουν επιληφθεί της παρούσας υποθέσεως, έλαβαν γνώση των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα διά της καταθέσεώς τους στη Γραμματεία του Δικαστηρίου, η δε δημοσιότητα των προτάσεων αυτών διασφαλίστηκε, μεταξύ άλλων, διά της αναγνώσεως της τελικής προτάσεως σε δημόσια συνεδρίαση και διά της προαναφερθείσας καταθέσεώς τους στην Γραμματεία.

29 Δεν έχει σχετικώς σημασία ότι ο εκπρόσωπος και ο δικηγόρος ενός των διαδίκων δεν μπόρεσαν να ανεύρουν εγκαίρως την αίθουσα εντός της οποίας αναγνώστηκαν οι προτάσεις του γενικού εισαγγελέα.

30 Εξάλλου, από τη διάταξη του Δικαστηρίου, της 4ης Φεβρουαρίου 2000, C-17/98, Emesa Sugar (που δεν έχει ακόμη δημοσιευθεί στη Συλλογή, σκέψη 18), προκύπτει ότι, έχοντας ακριβώς υπόψη το άρθρο 6 της ΣΠΘΕ και αυτόν καθαυτόν τον σκοπό στον οποίο αποβλέπει το δικαίωμα παντός ενδιαφερομένου για μια διαδικασία στηριζόμενη στην αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως και για δίκαιη δίκη κατά την έννοια αυτής της διατάξεως, το Δικαστήριο μπορεί αυτεπαγγέλτως, ή κατόπιν προτάσεως του γενικού εισαγγελέα ή αιτήσεως των διαδίκων, να διατάξει την επανάληψη της προφορικής διαδικασίας σύμφωνα με το άρθρο 61 του Κανονισμού Διαδικασίας, εφόσον κρίνει ότι δεν διαθέτει επαρκή στοιχεία ή ότι η υπόθεση πρέπει να επιλυθεί βάσει επιχειρήματος επί του οποίου δεν διεξήχθη συζήτηση μεταξύ των διαδίκων.

31 Στην προκειμένη όμως περίπτωση το Δικαστήριο, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, κρίνει ότι η αίτηση της Deutsche Post δεν περιλαμβάνει κανένα στοιχείο από το οποίο να προκύπτει η χρησιμότητα ή η αναγκαιότητα μιας επαναλήψεως της προφορικής διαδικασίας.

32 Συνεπώς, το αίτημα της Deutsche Post πρέπει να απορριφθεί.

Επί του πρώτου ερωτήματος

33 Με το πρώτο του ερώτημα, συνολικώς εξεταζόμενο, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, ουσιαστικώς, αν, πρώτον, ο διαχρονικός περιορισμός της δυνατότητας επικλήσεως του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης απαγορεύει την εφαρμογή διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που καθιερώνουν μια αρχή ισότητας δυνάμει της οποίας, υπό περιστάσεις όπως αυτές των διαφορών των κυρίων δικών, όλοι οι μερικώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι δικαιούνται να υπαχθούν αναδρομικώς σε επαγγελματικό σύστημα συντάξεων και να λάβουν σύνταξη στο πλαίσιο αυτού του συστήματος. Δεύτερον, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, ουσιαστικώς, αν το άρθρο 119 της Συνθήκης απαγορεύει την εφαρμογή διατάξεων κράτους μέλους που καθιερώνουν μια αρχή ισότητας δυνάμει της οποίας, υπό περιστάσεις όπως αυτές των διαφορών των κυρίων δικών, όλοι οι μερικώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι δικαιούνται να υπαχθούν αναδρομικώς σε επαγγελματικό σύστημα συντάξεων και να λάβουν σύνταξη στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, λαμβανομένου υπόψη του κινδύνου στρεβλώσεως του ανταγωνισμού μεταξύ επιχειρηματιών διαφόρων κρατών μελών εις βάρος των εγκατεστημένων στο πρώτο κράτος μέλος εργοδοτών. Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ή στο δεύτερο σκέλος του ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, τρίτον, αν το εθνικό δικαστήριο που καλείται να εφαρμόσει, στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας του, τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου υποχρεούται να εξασφαλίσει το πλήρες αποτέλεσμα αυτών των κανόνων, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας.

Επί του πρώτου σκέλους του ερωτήματος

34 Επιβάλλεται αρχικώς να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία, συνταξιοδοτικό σύστημα όπως το επίδικο στην κύρια δίκη, το οποίο κατά τα ουσιώδη είναι συνάρτηση της θέσεως την οποία κατείχε ο ενδιαφερόμενος, συνδέεται με την αμοιβή την οποία αυτός ελάμβανε και εμπίπτει στο άρθρο 119 της Συνθήκης (βλ., σχετικώς, μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις της 13ης Μαΐου 1986, 170/86, Bilka, Συλλογή 1986, σ. 1607, σκέψη 22· Barber, προαναφερθείσα, σκέψη 28, και της 28ης Σεπτεμβρίου 1994, C-7/93, Beune, Συλλογή 1994, σ. I-4471, σκέψη 46). Συνεπώς, ο αποκλεισμός από ένα τέτοιο σύστημα συντάξεων των μερικώς απασχολουμένων εργαζομένων μπορεί να αντιβαίνει στο άρθρο 119 (βλ., σχετικώς, προαναφερθείσα απόφαση Bilka, σκέψη 29).

35 Όσον αφορά τον διαχρονικό περιορισμό των αποτελεσμάτων του άρθρου 119 της Συνθήκης επιβάλλεται, αφενός, να υπομνησθεί ότι με την απόφαση της 8ης Απριλίου 1976, 43/75, Defrenne II (Συλλογή τόμος 1976, σ. 175, σκέψη 40), το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι μπορεί να γίνεται επίκληση της αρχής της ισότητας των αμοιβών του άρθρου 119 της Συνθήκης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, τα οποία οφείλουν να εξασφαλίζουν την προάσπιση των δικαιωμάτων που παρέχει η διάταξη αυτή στους ιδιώτες. Εντούτοις, στις σκέψεις 74 και 75 της αποφάσεως αυτής, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι επιτακτικοί λόγοι ασφαλείας δικαίου όσον αφορά το σύνολο των διακυβευομένων συμφερόντων, δημοσίων και ιδιωτικών, επιβάλλουν να μη μπορεί να γίνει επίκληση του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 προς υποστήριξη διεκδικήσεων αναγομένων σε περιόδους προγενέστερες της ημερομηνίας της εν λόγω αποφάσεως, δηλαδή της 8ης Απριλίου 1976, εξαιρουμένων των εργαζομένων που άσκησαν προηγουμένως ένδικο βοήθημα ή ισοδύναμο μέσο έννομης προστασίας.

36 Εξάλλου, όσον αφορά τα επαγγελματικά συστήματα συντάξεων, το Δικαστήριο αποφάνθηκε, στις σκέψεις 44 και 45 της προαναφερθείσας αποφάσεως Barber, ότι, για επιτακτικούς λόγους ασφαλείας δικαίου, το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης δεν μπορεί να προβληθεί για να στηρίξει το αίτημα θεμελιώσεως δικαιώματος συντάξεως, αναδρομικώς, σε χρόνο προγενέστερο της εκδόσεως της εν λόγω αποφάσεως, δηλαδή της 17ης Μαΐου 1990, με εξαίρεση εκείνων οι οποίοι πριν από την ημερομηνία αυτή άσκησαν ένδικη προσφυγή ή υπέβαλαν ισοδύναμη ένσταση.

37 Όπως διευκρίνισε το Δικαστήριο στη σκέψη 20 της προαναφερθείσας αποφάσεως Ten Oever, βάσει της προαναφερθείσας αποφάσεως Barber, δεν μπορεί να γίνει επίκληση του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης, προκειμένου να ζητηθεί η εφαρμογή της ίσης μεταχειρίσεως στον τομέα επαγγελματικών συντάξεων παρά μόνο ως προς τις παροχές που οφείλονται βάσει περιόδων απασχολήσεως που έχουν διανυθεί μετά τις 17 Μαΐου 1990, με την επιφύλαξη της εξαιρέσεως που προβλέπεται υπέρ των εργαζομένων ή των ελκόντων δικαιώματα από αυτούς οι οποίοι, πριν από την ημερομηνία αυτή, είχαν ασκήσει ένδικη προσφυγή ή είχαν υποβάλει ισοδύναμη, κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο, ένσταση.

38 Τον ίδιο περιορισμό προβλέπει επίσης το πρωτόκολλο, δυνάμει του οποίου για την εφαρμογή του άρθρου 119 της Συνθήκης, οι δυνάμει επαγγελματικού συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων παροχές δεν θεωρούνται ως αποδοχές εφόσον αντιστοιχούν σε περιόδους απασχόλησης πριν από τις 17 Μαΐου 1990, με εξαίρεση τους εργαζόμενους ή τους έλκοντες δικαιώματα οι οποίοι, πριν από αυτή την ημερομηνία, είχαν ασκήσει δικαστική προσφυγή ή καταθέσει αντίστοιχη ένσταση σύμφωνα με το ισχύον εθνικό δίκαιο.

39 Εντούτοις, όπως προκύπτει από τις αποφάσεις της 28ης Σεπτεμβρίου 1994, C-57/93, Vroege (Συλλογή 1994, σ. I-4541, σκέψεις 20 έως 27), Fisscher, προαναφερθείσα, σκέψεις 17 έως 24, και της 11ης Δεκεμβρίου 1997, C-246/96, Magorrian και Cunningham (Συλλογή 1997, σ. I-7153, σκέψεις 27 έως 35), ο διαχρονικός περιορισμός των αποτελεσμάτων του άρθρου 119 της Συνθήκης που προκύπτει τόσο από την προαναφερθείσα απόφαση Barber όσο και από το πρωτόκολλο δεν αφορά παρά μόνον εκείνες τις μορφές διακρίσεων τις οποίες οι εργοδότες και τα συνταξιοδοτικά συστήματα μπορούσαν, ενόψει των μεταβατικού χαρακτήρα εξαιρέσεων που προβλέπονται από τις δυνάμενες να εφαρμοστούν σε θέματα επαγγελματικών συντάξεων διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, να θεωρούν ευλόγως ως ανεκτές (απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 1996, C-435/93, Dietz, Συλλογή 1996, σ. I-5223, σκέψη 19).

40 Όσον αφορά το δικαίωμα υπαγωγής σε επαγγελματικά συστήματα, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι κανένα στοιχείο δεν επέτρεπε να θεωρηθεί ότι οι ενδιαφερόμενοι επαγγελματικοί κύκλοι ήταν δυνατόν να παραπλανηθούν ως προς τη δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 119 της Συνθήκης (προαναφερθείσα απόφαση Magorrian και Cunningham, σκέψη 28).

41 Πράγματι, από της εκδόσεως της προαναφερθείσας αποφάσεως Bilka, είναι σαφές ότι διάκριση λόγω φύλου κατά την αναγνώριση του πιο πάνω δικαιώματος συνιστά παράβαση του άρθρου 119 της Συνθήκης (προαναφερθείσες αποφάσεις Vroege, σκέψη 29· Fisscher, σκέψη 26· Dietz, σκέψη 20, και Magorrian και Cunningham, σκέψη 29).

42 Επομένως, εφόσον η προαναφερθείσα απόφαση Bilka δεν προέβλεψε κανένα διαχρονικό περιορισμό των αποτελεσμάτων της, μπορεί να γίνει επίκληση του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119, προκειμένου να ζητηθεί αναδρομικώς ίση μεταχείριση όσον αφορά το δικαίωμα υπαγωγής σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα, και μάλιστα από τις 8 Απριλίου 1976, ημερομηνία εκδόσεως της προαναφερθείσας αποφάσεως Defrenne II, η οποία για πρώτη φορά αναγνώρισε άμεσο αποτέλεσμα στο εν λόγω άρθρο (προαναφερθείσες αποφάσεις Dietz, σκέψη 21, και Magorrian και Cunningham, σκέψη 30).

43 Εξάλλου, πρέπει να υπομνησθεί ότι στη σκέψη 23 της προαναφερθείσας αποφάσεως Dietz, και 33 της προαναφερθείσας αποφάσεως Magorrian και Cunningham, το Δικαστήριο έχει ήδη διευκρινίσει ότι η υπαγωγή σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα ουδόλως θα ενδιέφερε τον εργαζόμενο αν δεν του παρείχε δικαίωμα να λάβει τις παροχές που χορηγεί το εν λόγω σύστημα. Συνεπώς, έκρινε ότι το υφιστάμενο στο πλαίσιο επαγγελματικού συστήματος δικαίωμα λήψεως συντάξεως γήρατος είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένο με το δικαίωμα υπαγωγής στο σύστημα αυτό. Προσέθεσε, εντούτοις, ότι το γεγονός ότι ένας εργαζόμενος μπορεί να αξιώσει την αναδρομική υπαγωγή σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα δεν τον απαλλάσσει από την υποχρέωση καταβολής των εισφορών που οφείλονται για το χρονικό διάστημα της αναδρομικής υπαγωγής (προαναφερθείσες αποφάσεις Fisscher, σκέψη 37, και Dietz, σκέψη 34).

44 Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι ο μόνος διαχρονικός περιορισμός της δυνατότητας επικλήσεως του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης αναφορικά με την υπαγωγή σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα, όπως αυτό για το οποίο πρόκειται στην κύρια δίκη, και της, κατά συνέπεια, καταβολής συντάξεως είναι εκείνος που προκύπτει από την προαναφερθείσα απόφαση Defrenne II.

45 Όσον αφορά το ζήτημα αν το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει να λαμβάνονται υπόψη, δυνάμει διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας, περίοδοι εργασίας προγε-

νέστερες της 8ης Απριλίου 1976, ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως Defrenne II, επιβάλλεται αρχικώς να υπομνησθεί ότι, σύμφωνα με πάγια νομολογία (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1980, 61/79, Denkavit italiana, Συλλογή τόμος 1980/Ι, σ. 605, σκέψεις 16 και 17, και 66/79, 127/79 και 128/79, και Salumi κ.λπ., Συλλογή τόμος 1980/Ι, σ. 627, σκέψεις 9 και 10), η ερμηνεία την οποία, κατά την άσκηση της αρμοδιότητας που του απονέμει το άρθρο 177 της Συνθήκης, το Δικαστήριο δίνει σε κανόνα κοινοτικού δικαίου, διασαφηνίζει και ορίζει, όταν παρίσταται ανάγκη, την έννοια και το περιεχόμενο του εν λόγω κανόνα, όπως αυτός πρέπει ή έπρεπε να γίνει αντιληπτός και να εφαρμοστεί από της θέσεώς του σε ισχύ. Μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις το Δικαστήριο θα μπορούσε, όπως έκρινε στην προαναφερθείσα απόφασή του Defrenne II, κατ' εφαρμογή της γενικής αρχής της ασφαλείας δικαίου που είναι συμφυής με την έννομη κοινοτική τάξη, λαμβάνοντας υπόψη σοβαρές διαταραχές που η απόφασή του θα μπορούσε να έχει για το παρελθόν ως προς τις συναφθείσες καλή τη πίστη έννομες σχέσεις, να οδηγηθεί στο να περιορίσει τη δυνατότητα των ενδιαφερομένων να επικαλεστούν την κατ' αυτόν τον τρόπο ερμηνευθείσα διάταξη για να αμφισβητήσουν τις εν λόγω έννομες σχέσεις.

46 Εξάλλου, στη σκέψη 65 της προαναφερθείσας αποφάσεως Defrenne II το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η εφαρμογή του άρθρου 119 της Συνθήκης έπρεπε να έχει εξασφαλιστεί πλήρως από τα παλαιά κράτη μέλη, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, από 1ης Ιανουαρίου 1962, ημερομηνίας ενάρξεως του δευτέρου σταδίου της μεταβατικής περιόδου. Όπως επίσης προκύπτει από τη σκέψη 68 της ιδίας αποφάσεως, ακόμη και στους τομείς στους οποίους το άρθρο 119 δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα, η εφαρμογή του μπορεί να προκύπτει, εφόσον είναι αναγκαίο, από τη συνδρομή κοινοτικών και εθνικών διατάξεων.

47 Τέλος, όταν το Δικαστήριο με την προαναφερθείσα απόφαση Defrenne II αποφάσισε να περιορίσει διαχρονικώς τη δυνατότητα επικλήσεως του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης, έκρινε ότι, λόγω της συμπεριφοράς πολλών κρατών μελών και της στάσεως της Επιτροπής, της οποίας έλαβαν επανειλημμένα γνώση οι ενδιαφερόμενοι κύκλοι, σκόπιμο είναι να ληφθεί κατ' εξαίρεση υπόψη το γεγονός ότι τα ενδιαφερόμενα μέρη αναγκάστηκαν, για παρατεταμένη περίοδο, να τηρούν πρακτική αντίθετη προς το άρθρο 119, αν και μη ακόμη απαγορευόμενη από το εθνικό τους δίκαιο (προαναφερθείσα απόφαση Defrenne II, σκέψη 72).

48 Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι ο περιορισμός της δυνατότητας επικλήσεως του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης ουδόλως απέβλεπε στον αποκλεισμό της δυνατότητας των ενδιαφερομένων εργαζομένων να στηριχθούν σε διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας που καθιερώνουν μια αρχή ισότητας.

49 Πράγματι, διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας που αποβλέπουν στη διασφάλιση της εφαρμογής της αρχής της ισότητας των αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων συμβάλλουν στην εφαρμογή του άρθρου 119 της Συνθήκης, σύμφωνα με τις υποχρεώσεις που τα παλαιά κράτη μέλη υπέχουν από 1ης Ιανουαρίου 1962.

50 Σε μια τέτοια περίπτωση, η αρχή της ασφαλείας δικαίου που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής εννόμου τάξεως, η οποία μπορεί να οδηγήσει το Δικαστήριο, κατ' εξαίρεση, να περιορίσει τη δυνατότητα επικλήσεως μιας ερμηνευθείσας από αυτό διατάξεως, δεν έχει εφαρμογή και δεν εμποδίζει την εφαρμογή διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που διασφαλίζουν αποτέλεσμα σύμφωνο προς το κοινοτικό δίκαιο.

51 Δεν έχει σχετικώς σημασία ότι οι διατάξεις αυτές της εθνικής νομοθεσίας ερμηνεύθηκαν κατά σύμφωνη προς το άρθρο 119 της Συνθήκης έννοια μετά την έκδοση της προαναφερθείσας αποφάσεως Defrenne II, εφόσον η ερμηνεία αυτή μπορεί ενδεχομένως να εφαρμοστεί επί καταστάσεων οι οποίες γεννήθηκαν και έλαβαν χώρα προ της ημερομηνίας αυτής. Πράγματι, δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να αποφανθεί επί της διαχρονικής εφαρμογής κανόνων του εθνικού δικαίου.

52 Συνεπώς, στο πρώτο σκέλος του πρώτου ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι ο διαχρονικός περιορισμός της δυνατότητας επικλήσεως του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης, που προκύπτει από την προαναφερθείσα απόφαση Defrenne II, δεν εμποδίζει την εφαρμογή διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που καθιερώνουν μια αρχή ισότητας, δυνάμει της οποίας, σε περιπτώσεις όπως αυτή της κύριας δίκης, οι μερικώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι δικαιούνται να υπαχθούν αναδρομικώς σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα και να λάβουν σύνταξη στο πλαίσιο αυτού του συστήματος.

Επί του δευτέρου μέρους του ερωτήματος

53 Όσον αφορά το άρθρο 119 της Συνθήκης, το Δικαστήριο έχει βεβαίως αποφανθεί, στις σκέψεις 8 έως 11 της προαναφερθείσας αποφάσεως Defrenne II, ότι επιδιώκει διπλό σκοπό, οικονομικό και κοινωνικό.

54 Αφενός, λαμβανομένου υπόψη του διαφορετικού βαθμού εξελίξεως των κοινωνικών νομοθεσιών των διαφόρων κρατών μελών, στόχος του άρθρου 119 είναι να αποφευχθεί ώστε, στα πλαίσια του ενδοκοινοτικού ανταγωνισμού, οι επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες σε κράτη που έχουν πράγματι καθιερώσει την αρχή της ισότητας των αμοιβών να τελούν σε μειονεκτική θέση από άποψη ανταγωνισμού έναντι των επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες σε κράτη που δεν έχουν ακόμη εξαλείψει τις δυσμενείς διακρίσεις, από άποψη αμοιβών, εις βάρος των γυναικών εργαζομένων (προαναφερθείσα απόφαση Defrenne II, σκέψη 9).

55 Αφετέρου, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η διάταξη αυτή εντάσσεται στους κοινωνικούς στόχους της Κοινότητας, η οποία δεν περιορίζεται σε μια οικονομική ένωση, αλλά οφείλει να εξασφαλίσει συγχρόνως, με κοινή δράση, την κοινωνική πρόοδο και να επιδιώξει τη σταθερή βελτίωση των όρων διαβιώσεως και απασχολήσεως των ευρωπαϊκών λαών, όπως υπογραμμίζεται στο προοίμιο της Συνθήκης. Ο σκοπός αυτός τονίζεται από το γεγονός ότι το άρθρο 119 περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στην κοινωνική πολιτική, του οποίου η εναρκτήρια διάταξη, δηλαδή το άρθρο 117 της Συνθήκης ΕΚ (τα άρθρα 117 έως 120 της Συνθήκης ΕΚ αντικαταστάθηκαν από τα άρθρα 136 ΕΚ έως 143 ΕΚ), επισημαίνει την ανάγκη να προαχθεί η βελτίωση των όρων διαβιώσεως και εργασίας του εργατικού δυναμικού κατά τρόπο που να επιτρέπει την εναρμόνισή τους με στόχο την πρόοδο (προαναφερθείσα απόφαση Defrenne II, σκέψεις 10 και 11).

56 Εντούτοις, στη μεταγενέστερη νομολογία του, το Δικαστήριο επανειλημμένως υπογράμμισε ότι το δικαίωμα κάθε ατόμου να μην υφίσταται διακρίσεις λόγω του φύλου του αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, των οποίων την προστασία οφείλει να εξασφαλίζει το Δικαστήριο (βλ., σχετικώς, αποφάσεις της 15ης Ιουνίου 1978, 149/77, Defrenne III, Συλλογή τόμος 1978, σ. 419, σκέψεις 26 και 27, της 20ής Μαρτίου 1984, 75/82 και 117/82, Razzouk και Beydoun κατά Επιτροπής, Συλλογή 1984, σ. 1509, σκέψη 16, και της 30ής Απριλίου 1996, C-13/94, P./S., Συλλογή 1996, σ. I-2143, σκέψη 19).

57 Υπό το πρίσμα αυτής της νομολογίας πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο επιδιωκόμενος με το άρθρο 119 της Συνθήκης οικονομικός σκοπός, ο οποίος συνίσταται στην άρση των στρεβλώσεων του ανταγωνισμού μεταξύ εγκατεστημένων σε διάφορα κράτη μέλη επιχειρήσεων, έχει δευτερεύοντα χαρακτήρα σε σχέση με τον επιδιωκόμενο με την εν λόγω διάταξη σκοπό, ο οποίος συνιστά έκφραση ενός θεμελιώδους δικαιώματος του ατόμου.

58 Υπό τους όρους αυτούς, το γεγονός ότι, πριν από την έκδοση της προαναφερθείσας αποφάσεως Defrenne II, η αρχή της ισότητας των αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων δεν μπορούσε να προβληθεί έναντι εργοδοτών εγκατεστημένων σε κράτη μέλη πλην της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ούτε κατ' εφαρμογή εθνικής νομοθεσίας ούτε δυνάμει του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης, δεν επηρεάζει την εφαρμογή εθνικών κανόνων που διασφαλίζουν την τήρηση αυτής της αρχής στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας.

59 Συνεπώς, στο δεύτερο σκέλος του πρώτου ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 119 της Συνθήκης, δεν απαγορεύει διατάξεις κράτους μέλους που καθιερώνουν μια αρχή ισότητας δυνάμει της οποίας, σε περιπτώσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, οι μερικώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι δικαιούνται να υπαχθούν αναδρομικώς σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα και να λάβουν σύνταξη στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, παρά τον κίνδυνο στρεβλώσεως του ανταγωνισμού μεταξύ επιχειρηματιών διαφόρων κρατών μελών εις βάρος εργοδοτών εγκατεστημένων στο πρώτο κράτος μέλος.

Επί του τρίτου σκέλους του ερωτήματος

60 Ενόψει των απαντήσεων που δόθηκαν στο πρώτο και στο δεύτερο σκέλος του πρώτου ερωτήματος, παρέλκει η απάντηση στο τρίτο σκέλος του ερωτήματος αυτού.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

61 Με το δεύτερο ερώτημά του το αιτούν δικαστήριο ερωτά, ουσιαστικώς, αν το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να ερμηνεύσει την εθνική του νομοθεσία λαμβάνοντας υπόψη το γράμμα και τον σκοπό των σχετικών κοινοτικών διατάξεων, ιδίως δε του άρθρου 119 της Συνθήκης.

62 Κατά πάγια νομολογία, τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να ερμηνεύουν την εθνική τους νομοθεσία, κατά το μέτρο του δυνατού, υπό το φως του γράμματος και του σκοπού των σχετικών κοινοτικών διατάξεων, ιδίως δε του άρθρου 119 της Συνθήκης, ώστε να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που διώκεται δι' αυτών (βλ., μεταξύ άλλων, σχετικώς, αποφάσεις της 4ης Φεβρουαρίου 1988, 157/86, Murphy κ.λπ., Συλλογή 1988, σ. 673, σκέψη 11, και της 13ης Νοεμβρίου 1990, C-106/89, Marleasing, Συλλογή 1990, σ. I-4135, σκέψη 8).

63 Από τις απαντήσεις που δόθηκαν στο πρώτο ερώτημα προκύπτει ότι το κοινοτικό δίκαιο και ιδίως το άρθρο 119 της Συνθήκης αποσκοπούν στην πραγμάτωση της αρχής της ισότητας αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων και δεν απαγορεύουν την εφαρμογή διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που έχουν ως αποτέλεσμα τη διασφάλιση της τηρήσεως αυτής της αρχής.

64 Συνεπώς, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να ερμηνεύει την εθνική του νομοθεσία, στο μέτρο του δυνατού, υπό το φως του γράμματος και του σκοπού των σχετικών κοινοτικών διατάξεων και, ιδίως, του άρθρου 119 της Συνθήκης, προκειμένου να διασφαλιστεί η εφαρμογή της αρχής της ισότητας των αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων.

Επί των δικαστικών εξόδων

65 Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε η Επιτροπή, που κατέθεσε παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, δεν αποδίδονται. Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει, ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης, τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων.

Για τους λόγους αυτούς,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (έκτο τμήμα),

κρίνοντας επί των ερωτημάτων που του υπέβαλε με δύο διατάξεις της 8ης Νοεμβρίου 1996 το Landesarbeitsgericht Niedersachsen, αποφαίνεται:

1) Ο διαχρονικός περιορισμός της δυνατότητας επικλήσεως του αμέσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΚ (τα άρθρα 117 έως 120 της Συνθήκης ΕΚ αντικαταστάθηκαν από τα άρθρα 136 ΕΚ έως 143 ΕΚ), που προκύπτει από την απόφαση Defrenne II (43/75), δεν εμποδίζει την εφαρμογή διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας που καθιερώνουν μια αρχή ισότητας, δυνάμει της οποίας, σε περιπτώσεις όπως αυτή της κύριας δίκης, οι μερικώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι δικαιούνται να υπαχθούν αναδρομικώς σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα και να λάβουν σύνταξη στο πλαίσιο αυτού του συστήματος.

2) Το άρθρο 119 της Συνθήκης δεν απαγορεύει διατάξεις κράτους μέλους που καθιερώνουν μια αρχή ισότητας δυνάμει της οποίας, σε περιπτώσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, οι μερικώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι δικαιούνται να υπαχθούν αναδρομικώς σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα και να λάβουν σύνταξη στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, παρά τον κίνδυνο στρεβλώσεως του ανταγωνισμού μεταξύ επιχειρηματιών διαφόρων κρατών μελών εις βάρος εργοδοτών εγκατεστημένων στο πρώτο κράτος μέλος.

3) Το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να ερμηνεύει την εθνική του νομοθεσία, στο μέτρο του δυνατού, υπό το φως του γράμματος και του σκοπού των σχετικών κοινοτικών διατάξεων και, ιδίως, του άρθρου 119 της Συνθήκης, προκειμένου να διασφαλιστεί η εφαρμογή της αρχής της ισότητας των αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων.

Schintgen Hirsch Ragnemalm

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο Λουξεμβούργο στις 10 Φεβρουαρίου 2000.

Ο Γραμματέας

R. Grass

Ο Πρόεδρος του έκτου τμήματος

J. C. Moitinho de Almeida